

IMAJU LI ČITANKE ROD?

ROD U ČITANKAMA U OSNOVNOJ ŠKOLI

Često nam se sve razlike koje postoje između žena i muškaraca nameću kao prirodne. Tako se čini „logičnim“ ne samo da žene rađaju i doje decu, nego i da brinu o njima, da budu okrenute porodici i kući, da brinu o starima; da budu emotivne, nežne, dobre, lepe i pasivne dok se od muškaraca očekuje da budu „glava porodice“, da zarađuju; da budu jaki, ambiciozni, uspešni, hrabri... i u skladu sa tim, uobičajeno je da ženama pripada privatna, a muškarcima javna sfera života. Međutim, krajem 60-ih i početkom 70-ih godina prošlog veka u nauci je doveden u pitanje esencijalistički pristup po kome žene i muškarci poseduju esencijalnu prirodu. Definisana je pojam roda kao društvene konstrukcije pola što je omogućilo feminološka istraživanja i ukazalo da se kategorije ženskosti i muškosti ne mogu posmatrati kao prirodne datosti. Naime, sve razlike koje postoje između žena i muškaraca pravdane su biologijom i anatomijom dok nije ukazano na činjenicu da su one rezultat očekivanja koje jedno društvo ima od žena i muškaraca i da zavise od niza faktora: kulturnih, političkih, ekonomskih, društvenih i religioznih. Smatra se da su se rodne razlike pojavile sa prvobitnom podelom rada, a zahvaljujući svojoj prividnoj prirodности obnavljaju se u svakoj jedinki u procesu socijalizacije (Dojčinović 1993: 17). Na taj način održava se postojeći rodni režim¹ u kome su muškarci dominantni, a žene potčinjene. Presudnu ulogu u procesu socijalizacije igraju porodica, škola i mediji. Poznato je da obrazovni sistemi u svim društvima pripremaju decu da se ponašaju u skladu sa vrednostima društva, usađujući u njih dominantne verzije odgovarajućeg ponašanja.

Udžbenici su veoma važne knjige jer, između ostalog, značajno utiču na razvoj dece. Kod nas oni imaju veliki tiraž i ponekad su jedine knjige koje stižu do deteta (Plut 2003: 17). U našem obrazovnom sistemu, u nastavnim planovima i programima, naveden je veliki broj obaveznih tekstova, čime je veoma smanjena mogućnost nastavnica i nastavnika da koriste druge tekstove. Udžbenik je glavno didaktičko sredstvo koje se koristi u nastavi pa je, u skladu sa tim, i njegov uticaj veći. Budući da udžbenici imaju pretenziju da prenose kulturne modele, rodni stereotipi koje oni nude mogu predstavljati osnovu za socijalizaciju ličnosti i za diskriminatorne prakse i održavanje neravnopravnog položaja žena u društvu.

Posle pada socijalizma sa velikom pažnjom analizirani su udžbenici u centralnoj i jugoistočnoj Evropi i bivšem Sovjetskom Savezu. Pokazalo se da je

reprezentovanje roda problematično na dva načina: (1) rodne uloge strogo su određene i u udžbenicima su prisutni rodno zasnovani stereotipi, (2) priroda predstavljenih uloga je takva da diskriminiše žene (Magno i dr. 2003: 25). U našem regionu takođe su rađena neka istraživanja koja su pokazala da su žene u udžbenicima marginalizovane, da udžbenici apostrofiraju socijalizatorski obrazac žene kao majke, da je prisutno potiskivanje žena u sferu privatnosti (Baranović 2000: 101-106), te da su rodne uloge u skladu sa tradicionalnom binarnom podelom na muško/žensko (Kovačević i dr. 2004: 38). Žene se ređe pojavljuju kao autorke i junakinje tekstova u udžbenicima nego muškarci, a ženske i muške osobine predstavljene su na stereotipan način (Paseka 2004: 97).

Iako se u Srbiji još od sredine 70-ih godina prošlog veka udžbenici ozbiljno istražuju², do sada nije poklonjeno dovoljno pažnje problemu rodnih stereotipa, predrasuda i seksizma u njima. Rodni aspekt najpre je posmatran u okviru istraživanja vrednosnih sistema u udžbenicima (Plut i dr. 1990) i pokazalo se da se udžbenici eksplicitno zalažu za ravnopravnost između polova, a implicitno sugerišu neravnopravnost žena. Ženama se pripisuje manje osobina nego muškarcima, a raspon aktivnosti kojima se one bave je uži nego za muškarce. Sa jedne strane, u udžbenicima je podržana borba za emancipaciju, a sa druge, daje se podrška ulozi žene kao žrtve (Plut 2004: 47). Takođe, analiza sadržaja Čitanke za osmi razred osnovne škole³ u okviru istraživanja o vaspitno obrazovnim ciljevima (Opsenica 2003) pokazala je da ona neguje patrijarhalni model položaja i uloge žene što je u suprotnosti sa vaspitnim ciljevima proklamovanim u planu i programu osnovnog vaspitanja i obrazovanja. Istraživanja koja su se isključivo bavila dimenzijom roda (Jarić 1994; Pešikan i Marinković 1999) potvrdila su da je u udžbenicima i dalje prisutan patrijarhalni socijalizacijski obrazac muško-ženskih odnosa. Muški likovi imaju glavne, a ženski prateće uloge u tekstu i na slikovnim priložima, i dok su uloge muških likova aktivne i intelektualne, dotle su ženske posmatračke. U navedenim istraživanjima zaključuje se da ovakvi udžbenici ne odražavaju vrednosti demokratije i ravnopravnosti, te da ih treba revidirati kada je u pitanju prikazivanje rodnih uloga.

Pored udžbenika na oblikovanje vrednosti kod mladih utiče i način na koji nastavnice i nastavnici interpretiraju propisane sadržaje, te njihovi vlastiti stavovi koji mogu biti stereotipni. „Kao sredstvo socijalizacije udžbenici su daleko manje važni od stvarnog života u razredu – pre svega od stvarne komunikacije učenik – nastavnik.“ (Plut 1994: 12) Govoreći o udžbenicima kao instrumentu „tajnog nastavnog plana“ (“hidden curriculum“)⁴, Angelika Paseka prostor za delovanje ovog „tajnog nastavnog plana“ ne nalazi samo u udžbenicima, već u raspodeli pažnje u razredu, raspodeli prostora u školi, nastavnim planovima i programima, upotrebi jezika, raspodeli pozicija između žena i muškaraca u školi. Pokazalo se, na primer, da nastavnice i nastavnici u odeljenju više pažnje posvećuju dečacima, da oni govore češće i duže, svoje priloge saopštavaju razredu više nego devojčice, a da nisu ni prozvani, manje čekaju da budu prozvani (Paseka 2004: 53).

Pošto govore o najrazličitijim aspektima porodičnog i društvenog života, čitanke⁵ su veoma podesne za rodnu analizu. Osim toga, čitanke se koriste u nastavi srpskog jezika, koja se realizuje u svim razredima osnovne škole, sa velikim fondom časova (u mlađim razredima i u petom razredu realizuje se pet časova

srpskog jezika sedmično, a u starijim po četiri). Ciljevi analize čitanki za osnovnu školu su da se utvrdi koliko su u čitankama zastupljeni i kako su predstavljeni ženski likovi, kao i koliko su žene zastupljene kao autorke čitanki, tekstova i slikovnih priloga u čitankama.

U istraživanju je primenjena analiza sadržaja koja je sprovedena pomoću istraživačke matrice i odgovarajuće šeme za kodiranje. Pored zastupljenosti i načina prikazivanja ženskih i muških likova, sagledane su i osnovne karakteristike udžbenika i analizirani metodički prilozi. Osnovna jedinica analize bio je tekst koji smo definisali kao pisani deo udžbenika koji čini sadržajnu celinu s jasno označenim početkom i krajem, počinje naslovom, a završava se metodičkom obradom dela, odnosno pitanjima i zadacima.

Od ukupno analiziranih 410 tekstova, žene su autorke 7% tekstova, muškarci 63%, a 30% tekstova je iz narodne književnosti. Ako izuzmemo tekstove iz narodne književnosti i posmatramo samo umetničku književnost, procentualni odnos zastupljenosti autora/ki je 10% žena prema 90% muškaraca. Procenat tekstova koje su potpisale autorke kreće se od 2% (čitanka za 5. razred) do 10% (čitanke za 6. i 7. razred). U čitanci za 5. razred od 62 teksta samo jedan je potpisala žena (Džoan Roling, *Hari Potter*), iako su autorke čitanke dve žene (Ljiljana Bajić i Zona Mrkalj). Distribucija tekstova po polu pokazala je izrazitu dominaciju muškaraca kao autora tekstova.

Osnovni tekst u analiziranim čitankama dopunjen je intepretacijom u 85% slučajeva. Ovaj podatak pokazuje nam da su autori/ke čitanki svesni važnosti didaktičko-metodičkih priloga koji treba da omogućе deci bolje razumevanje osnovnog teksta, da ih podstaknu na misaono angažovanje i da izučavane sadržaje učine zanimljivijim. U interpretacijama tekstova osnovnoškolskih čitanki govori se samo o muškim i pretežno o muškim likovima u 39% slučajeva, samo o ženskim i pretežno o ženskim likovima u 11% slučajeva, podjednako se govori i o ženskim i o muškim likovima u 8% slučajeva, a u 27% slučajeva ne govori se ni o ženskim ni o muškim likovima. Ovaj nalaz je u skladu sa činjenicom da muški likovi preovlađuju u analiziranim tekstovima.

Budući da su pitanja/zadaci izuzetno važan strukturni elemenat savremenog udžbenika i njima smo posvetili posebnu pažnju, analizirajući ih iz rodnog ugla. U osnovnoškolskim čitankama iza 373 teksta (91%) pojavljuju se pitanja/zadaci. Kada se u interpretaciji teksta postavljaju pitanja, 44% se odnosi samo i pretežno na muške likove, 13% na ženske, u 8% se podjednako pominju ženski i muški likovi, a u 26% pitanja se ne pominju likovi.

U 78% slučajeva ne može se odrediti u kom rodu su postavljena pitanja iza tekstova u čitankama od 1. do 8. razreda. To su pitanja postavljena u drugom licu jednine ili množine. Izvestan broj pitanja (7%) postavljen je i u muškom i u ženskom rodu, a ima i onih koja su postavljena samo u muškom rodu (6%).

Rezultati analize čitanki⁶ za osnovnu školu u Srbiji pokazuju da se u čitankama održava rodna nejednakost, odnosno da postoje elementi diskriminacije⁷ kada je u pitanju zastupljenost autorki tekstova i slikovnih priloga, kao i zastupljenost i način prikazivanja ženskih likova. Iako je izdavač vešto izbalansirao broj autora i autorki osnovnoškolskih čitanki, zastupljenost žena kao autorki tekstova u čitankama je zabrinjavajuće i nedopustivo mala i ne zavisi

od pola autora i autorki čitanki. Srpske čitanke na početku 21. veka konstruišu nerealnu stvarnost u kojoj se žene samo po izuzetku i slučajno pojavljuju u oblasti književnog stvaranja, sugerišući da je književnost gotovo isključivo muško polje delovanja! Tome, nažalost, doprinose i same autorke čitanki. Poražavajuće mala zastupljenost autorki tekstova u analiziranim čitankama danas se teško može braniti vekovnom potisnutošću žena u književnom stvaralaštvu, posebno kada se ima u vidu da su u čitankama najzastupljeniji tekstovi iz savremene književnosti nastali u 20. veku. Situacija je nešto bolja kada je u pitanju autorstvo slikovnih priloga u čitankama, muškarci su autori (samo) dva puta više slikovnih priloga od žena!

Svet čitanki je muški svet. O muškim likovima govori se pet puta više nego o ženskim. Oni su glavni likovi u više od polovine tekstova u čitankama dok se ženski likovi pojavljuju kao glavni samo u 13% slučajeva. Muški likovi iniciraju zaplet i rasplet u najvećem broju slučajeva dok ženski to čine veoma retko. U skladu sa tim, interpretacija tekstova i pitanja posle tekstova uglavnom se odnose na muške likove. Sudeći po ovome, čitanke podstiču proces *imaskulinizacije*⁸. Takođe, nameće se pitanje odgovornosti za diskriminaciju autorki tekstova i slikovnih priloga i ovakvo prikazivanje ženskih likova u osnovnoškolskim čitankama. Iako prisutna u svakom segmentu života, nejednakost žena i muškaraca gotovo da se ne tematizuje u čitankama, po principu – problem o kome se ćuti, ne postoji, pa ga, u skladu sa tim, ne treba ni rešavati.

Pokušavši da celovito osvetlimo način prikazivanja ženskih likova, analizirali smo različite elemente rodne karakterizacije likova: porodične i profesionalne uloge, osobine, vrednosti i interesovanja. Gotovo u svakom od ovih aspekata dobili smo stereotipe kojima se promoviše patrijarhalni model pozicije žene u društvu. Tako čitanka, nudeći patrijarhalni kulturni model u kome su sve muške porodične uloge dominantnije od ženskih, ipak u prvi plan stavlja porodičnu ulogu majke. Ovaj podatak je još značajniji kada se ima u vidu marginalizovanost ženskih likova u čitankama. Možemo zaključiti da se, prilikom prikazivanja ženskih likova, u prvi plan stavlja njihova biološka funkcija i da se na taj način ženski likovi zatvaraju u privatnu/porodičnu sferu.

U skladu sa tim, muški likovi su mnogo češće od ženskih prikazani u profesionalnim ulogama (kako na slikovnim tako i u literarnim priložima) i njihove profesionalne uloge su raznovrsnije što implicira ograničene mogućnosti participacije žena u profesionalnom životu. Zanimljivo je da je najfrekventnija profesionalna uloga ženskih i muških likova ista - državica/državnik ili princeza/princ. Međutim, muški likovi u ovoj profesionalnoj ulozi su stvarni vladari ili prestolonaslednici sa različitim titulama, a ženski uglavnom kraljice i princeze iz bajki bez moći koju ova profesionalna uloga podrazumeva. Takođe, i ženski i muški likovi su često prikazani kao seljanka/seljak što ukazuje na anahronost profesionalnih uloga.

Stereotipno prikazivanje ženskih likova delimično je narušeno prilikom navođenja njihovih najčešćih osobina. Pored tipično „ženskih“ osobina, kao što su: požrtvovanost, brižnost, marljivost, osećajnost, pojavljuju se i osobine *aktivna i odlučna*. Posebno je zanimljivo što je aktivnost najfrekventnija među pozitivnim osobinama junakinja. Kada je u pitanju prezentovanje junaka, među

njihove osobine teže prodiru one koje se tradicionalno ne smatraju maskulinim; *brižnost* se pojavljuje kao jedna od frekventnijih osobina u čitankama za mlađe razrede, a *osećajnost* u čitankama za starije razrede. Takođe, junakinje su na prvom mestu aktivne, a junaci tek na trećem, pre toga oni su hrabri i pametni. Negativne osobine ženskih likova date su stereotipno (plašljivost, lenjost, nesigurnost, pasivnost). Međutim, delimično narušavanje stereotipa naziremo među najfrekventnijim negativnim osobinama muških likova. Na prvom mestu je nasilnost što se može smatrati stereotipno muškom negativnom osobinom, a zatim slede lažljivost i plašljivost koje su stereotipno bliže negativnom ocrtavanju ženskih likova. Oslanjajući se na ove rezultate, možemo reći da je plašljivost društveno najnepoželjnija osobina. Fizičko oslikavanje ženskih likova takođe je stereotipno, junakinje su prvenstveno lepe. Stereotipne razlike prisutne su i u vrednostima i interesovanjima ženskih i muških likova u čitankama za osnovnu školu. Tako su, sasvim očekivano, najveća vrednost ženskih likova deca, a muških patriotizam. Međutim, jedan od najzanimljivijih podataka ovog istraživanja je da su u čitankama za mlađe razrede deca najviša vrednost i ženskih i muških likova, s tim što za ženske likove to važi u većem procentu. Takođe, u čitankama za mlađe razrede nalaze se i neke moderne vrednosti u vezi sa ženskim (ljudska prava i lična sloboda) i muškim likovima (mirotvorstvo, privatno vlasništvo). Ženski likovi u analiziranim čitankama najviše se interesuju za porodični život (brak i deca), a muški za vojsku i nacionalnu prošlost. Pomak je opet napravljen u okviru interesovanja muških likova u čitankama do četvrtog razreda, gde se kao najfrekventnije vrednosti pojavljuju: umetnost, putovanja, zabava.

Delimične promene u pravcu osavremenjivanja Zavodovih čitanki za mlađe razrede osnovne škole rezultat su započete reforme u obrazovanju koja je omogućila izmenu nastavnih planova i programa i, po prvi put u Srbiji, otvorila tržište udžbenika različitim izdavačima. O aktivnostima, igračkama i ulogama u igrama likova devojčica i dečaka u analiziranim čitankama govori se veoma malo. U okviru toga, na prvom mestu u slikanju likova devojčica i dečaka su perceptivno-motorne aktivnosti, što je pozitivno i pokazuje da autori i autorke tekstova ne prave rodnu segregaciju o ovoj oblasti. Igračke se pojavljuju u zanemarljivom broju tekstova. Kada su ženski likovi u pitanju, samo u jednom tekstu, reč je o lopti i klikerima. Igračke koje koriste likovi dečaka su stereotipne: knjiga, lopta, životinje. Takođe, uloge likova devojčica u igrama nisu zastupljene u tekstovima, a uloge likova dečaka su stereotipne: hajduk, ribar, vojskovođa (ratnik).

Pošto su udžbenici, po rečima Dijane Plut, neka vrsta programskih dokumenata, koji izražavaju ono „što bi trebalo da bude“ i u kojima su sadržane norme, želje, ideje o najpoželjnijim mogućim odnosima (Plut 1994: 12), zanimljivo je izdvojiti šta je to *što bi trebalo da bude* po srpskim osnovnoškolskim čitankama, kakve su *ideje o najpoželjnijim odnosima* u društvu. Kada pogledamo najdominantnije rezultate u vezi sa predstavljanjem likova, vidimo da je najčešća porodična uloga u kojoj se pojavljuju muški likovi uloga oca, da je najdominantnija profesionalna uloga, uloga državnika, da je najfrekventnija pozitivna osobina muških likova hrabrost, a negativna – nasilnost, da je njihova najveća vrednost – patriotizam, a interesovanje – vojska i nacionalna prošlost. Najčešća porodična uloga ženskih likova je uloga majke, najčešća profesionalna uloga je uloga kraljice

ili princeze, najfrekventnija pozitivna osobina je aktivnost, a negativna, plašljivost, najveća vrednost za ženske likove su deca, a najfrekventnije interesovanje je porodični život (brak i deca). Dakle, jasno je da društvo kroz čitanku promovise patrijarhalne odnose kao najpoželjnije, poričući mogućnost drugačijeg koncepta rodni odnosa i socijalizujući decu u duhu rodne neravnopravnosti. Pored dominantno stereotipnog predstavljanja ženskih i muških likova, u čitankama postoje i neke pozitivne tendencije: pitanja posle tekstova najčešće su formulisana tako da se ne može odrediti rod (drugo lice jednine ili drugo lice množine), posebno ohrabruje upotreba oba roda prilikom formulisanja pitanja u čitanci za treći razred osnovne škole; likovi češće rešavaju sukobe nenasilnim nego nasilnim sredstvima; postoji delimično narušavanje stereotipa prilikom predstavljanja osobina likova; u čitankama za mlađe razrede prisutne su i netipične vrednosti i interesovanja.

Čitanke za osnovnu školu Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva ne razvijaju kulturu rodne ravnopravnosti kao jednu od bitnih pretpostavki savremenog udžbenika, naprotiv – one afirmišu patrijarhalne vrednosti, odnosno rodnu neravnopravnost. Da bi obrazovanje igralo važnu ulogu u promovisanju politike rodne ravnopravnosti, potrebno je da kreatori obrazovne politike obezbede da jedan od standarda za akreditaciju udžbenika bude uvažavanje rodne ravnopravnosti, da prate i evaluiraju koliko je rodna perspektiva integrisana u udžbenike i nastavu na svim nivoima obrazovanja.

-
- 1 Pod rodni režimom podrazumeva se relativno strukturiran i trajan obrazac odnosa žena i muškaraca u jednom društvenom kontekstu, koji formira rodne uloge, rodne identitete i različito ponašanje žena i muškaraca – navedeno prema tekstu iz istraživanja Marine Blagojević (2006: 2).
 - 2 Dijana Plut u svojoj knjizi *Udžbenik kao kulturno – potporni sistem* navodi da je istraživanje udžbenika započeto na Institutu za psihologiju posle radova I. Ivića (1976, reprint 1984) *Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika, Razvoj intelektualnih sposobnosti dece i udžbenik (I deo) i Oblici učenja i udžbenik (II deo)*.
 - 3 U navedenom istraživanju analizirana je *Čitanka za 8. razred*, čiji je autor Vuk Aleksić, a izdavač Zavod za udžbenike i nastavna sredstva iz Beograda 1999. godine; ista *Čitanka* nalazi se i u našem uzorku, s tim što je razmatrano izdanje iz 2002. godine.
 - 4 „Postoji „tajni nastavni plan“ („hidden curriculum“) koji uskraćuje prava devojkama i ženama pored oficijelnog postulata o jednakopravnosti spolova. To uskraćivanje se vrši tako što im se prenose poruke „usput“ i „nenamjerno“ koje ih upućuju na njihove tradicionalne zadatke, uloge i pozicije“ (Paseka 2004: 52).
 - 5 Rezultati predstavljeni u ovom radu nastali su tokom istraživanja „Rodno osetljivi udžbenici i nastavna praksa u regionu Balkana“, realizovanog od septembra 2005. do septembra 2007. godine.
 - 6 Analizirane su sledeće čitanke Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva iz Beograda:
 - Vučković, M. 2004. *Čitanka za 1. razred osnovne škole*
 - Jovanović, S. 2004. *Čitanka sa osnovnim pojmovima o jeziku za 2. razred osnovne škole*
 - Milatović, V. 2005. *Čitanka za 3. razred osnovne škole*
 - Opačić-Nikolić, Z. i D. Pantović. 2005. *Priča bez kraja, Čitanka za 4. razred*
 - Bajić, Lj. i Z. Mrkalj. 2005. *Po jutru se dan poznaje, Čitanka za 5. razred osnovne škole*
 - Andrić, M. 2005. *Krila plave pesme, Čitanka za 6. razred osnovne škole*
 - Lukić, Ž. 2004. *Čitanka za 7. razred osnovne škole*
 - Aleksić, V. 2002. *Čitanka za 8. razred osnovne škole*
 - 7 Pošto postojeći mehanizmi Ujedinjenih nacija za zaštitu ljudskih prava nisu bili dovoljni za zaštitu prava žena. Ujedinjene nacije su 18. decembra 1979. godine donele Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama (CEDAW). Definiciju diskriminacije navodimo po ovoj Konvenciji: „Diskriminacija je neposredno ili posredno razlikovanje, privilegovanje, isključivanje i/ili ograničavanje sa ciljem i/ili posledicom otežavanja, ugrožavanja, onemogućavanja i/ili negiranja priznavanja, uživanja i ostvarivanja ljudskih prava.“

8 Pod *imaskulinizacijom* se podrazumeva proces koji se dešava tokom obrazovanja – žene uče da razmišljaju kao muškarci, da se identifikuju sa muškim stanovištem i da, kao uobičajen i legitiman, prihvate muški sistem vrednosti u kome je mizoginija jedan od centralnih principa. O ovom fenomenu govore različite feminističke autorke.

L I T E R A T U R A

- Baranović, B. 2000. *Slika žene u udžbenicima književnosti*. Zagreb: IDIZ.
- Blagojević, M. 2006. Rodni barometar – društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca, Srbija 2006, sažetak istraživanja. [Internet]. Dostupno na: <http://www.awin.org.yu/images/pdf/RodniBarometar.pdf> [15. 09. 2007].
- Dojčinović-Nešić, B. 1993. *Ginokritika*. Beograd: Književno društvo „Sveti Sava“.
- Kovačević, A, S. Kosić i T. Jurlina. 2004. Rodni stereotipi u udžbenicima za osnovnu školu (I, IV i VIII razred) u Crnoj Gori. [Internet]. Dostupno na: http://213.149.103.11/download/rodni_stereotipi.pdf [15. 09. 2007].
- Magno, C, I. Silova, S. Wright and E. Demeny. 2003. Open Minds: Opportunities for Gender Equity in Education, A Report on Central and South Eastern Europe and the Former Soviet Union. [Internet]. Dostupno na: http://www.soros.org/initiatives/women/articles_publications/publications/open_minds_20040130 [10. 10. 2007].
- Opsenica, J. 2003. Komparacija vaspitnih ciljeva čitanke za osmi razred i vaspitnih ciljeva Plana i programa osnovnoškolskog vaspitanja i obrazovanja. [Internet]. Dostupno na: <http://www.psihologijanis.org/clanci/16.pdf> [15. 09. 2007].
- Paseka, A. 2004. Kako postajemo žene i muškarci – perspektiva. U *Gender perspektiva u nastavi: mogućnosti i poticaj*. Sarajevo: Fondacija Hajnrih Bel, Regionalni ured Sarajevo, Kulturkontakt Austrija Sarajevo.
- Pešikan, A. i S. Marinković. 1999. Tipičan muški i ženski lik u udžbenicima Prirode i Društva. *Psihologija* 3-4, 225-240.
- Plut, D, N. Daničić i B. Tadić. 1990. Vrednosni sistem osnovnoškolskih udžbenika. *Psihološka istraživanja* 4, 141-204.
- Plut, D. 2003. *Udžbenik kao kulturno-potporni sistem*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva / Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Plut, D. 2004. Socijalizatorski obrasci udžbenika i rodni stereotipi. U *Prevažilaženje rodnih stereotipa u osnovnom obrazovanju, Izveštaj sa regionalne konferencije Budva, 2-3. 10. 2004*. [Internet]. Dostupno na: http://213.149.103.11/download/east_pr_stereotipa.pdf [15. 09. 2007].
- Plut, D. i dr. 1994. *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*. Beograd: Centar za antiratnu akciju / Grupa MOST.

S U M M A R Y

DO TEXTBOOKS HAVE A GENDER? GENDER ANALYSIS OF PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS

This paper demonstrates the approach to the study of primary school textbooks gender analysis and its results. The results explicitly tell us how women have been marginalized as text and image authors in the analyzed textbooks. Female characters in textbooks are also less looked at and compared to male

characters, although both have been interpreted in traditional and stereotypical manner (family and professional roles, values and interests...) as a part of text worlds. Stereotypes are partially obliterated only when presenting characters' outlook.

Aiming to ensure the notions of textbooks as a part of the important role in promoting policy of gender equality and correspond to the concept of a contemporary textbook, crucial findings suggest that educational policy creators are to be concerned about the textbook accreditation standards and gender equality obtainment, as well as about setting up conditions for introducing the gender aspect in the educational system.

KLJUČNE REČI: obrazovanje, rod, rodne uloge, čitanke, stereotipi.